

OD

INDEKS-U

DO

„UWIERZCIE W SIEBIE A WSZYSTKO BĘDZIE DÓBRZE” – LECH WAŁĘSA

WSTĘP-A

Bibliografia
druków ciągłych
drugiego obiegu wydawniczego
w Krakowie i Małopolsce
1976-1990

 Poczta Polska

BIBLIOTEKA
CENTRUM
DOKUMENTACJI
CZYNU
NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO

OD „INDEKSU” DO „HUTNIKA”

Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego
t. 47

OD „INDEKSU” DO „HUTNIKA”

BIBLIOGRAFIA DRUKÓW CIĄGŁYCH
DRUGIEGO OBIEGU WYDAWNICZEGO
W KRAKOWIE I MAŁOPOLSCE
1976-1990

Wstęp i opracowanie
Adam Roliński, Andrzej Dróżdź, Wojciech Marchewczyk

Przedmowa
Tomasz Gąsowski

Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego
Kraków 2019

© Copyright by Adam Roliński, Andrzej Drózd, Wojciech Marchewczyk, Kraków 2018

Opracowanie redakcyjne: Justyna Rolińska

Skład: Paweł Zechenter

Projekt okładki: Agnieszka Kluzik

Na okładce wykorzystano zdjęcie Pomnika Prasy Podziemnej w Krakowie-Nowej Hucie
(fot. Andrzej Stawiarski)

ISBN 978-83-7638-994-3

<https://doi.org/10.12797/9788376389943>

**Publikacja dofinansowana przez Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego
i Rektora Akademii Górniczo-Hutniczej
oraz Wojewodę Małopolskiego**

KSIEGARNIA AKADEMICKA sp. z o.o.

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel. 12 431-27-43; 12 421-13-87

<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA (TOMASZ GĄSOWSKI)	VII
WSTĘP	IX
WYKAZY SKRÓTÓW	XL
CZĘŚĆ I. WYDAWANE W KRAKOWIE	
1. Druki przedsierpniowe (1976 – 31 VIII 1980)	3
2. Druki „solidarnościowe” (1 IX 1980 – 12 XII 1981)	19
3. Druki podziemne (13 XII 1981 – 31 XII 1988)	177
4. Druki „obywatelskie” (1 I 1989 – 31 V 1990)	453
CZĘŚĆ II. WYDAWANE W MAŁOPOLSCE	
1. Druki przedsierpniowe (1979 – 31 VIII 1980)	613
2. Druki „solidarnościowe” (1 IX 1980 – 12 XII 1981)	617
3. Druki podziemne (13 XII 1981 – 31 XII 1988)	655
4. Druki „obywatelskie” (1 I 1989 – 31 V 1990)	691
CZĘŚĆ III. DRUKOWANE W KRAKOWIE (DODRUKI, REEDYCJE I USŁUGI)	
1. Druki przedsierpniowe (1976 – 31 VIII 1980)	749
2. Druki podziemne (13 XII 1981 – 31 XII 1988)	753
3. Druki „obywatelskie” (1 I 1989 – 31 V 1990)	771
CZĘŚĆ IV. DRUKOWANE W MAŁOPOLSCE (DODRUKI I USŁUGI)	
1. Druki przedsierpniowe (1976 – 31 VIII 1980)	787
2. Druki „solidarnościowe” (1 IX 1980 – 12 XII 1981)	791
3. Druki podziemne (13 XII 1981 – 31 XII 1988)	793
4. Druki „obywatelskie” (1 I 1989 – 31 V 1990)	799
UZUPEŁNIENIA	809
ANEKSY	
Aneks 1. Czasopisma nietypowe	814
Aneks 2. Druki ciągle powiązane z Krakowem	816
Aneks 3. Tytuły odrzucone – Kraków	821
Aneks 4. Tytuły odrzucone – Małopolska	836
Indeks osobowy	839
Indeks geograficzny	861
Indeks tytułów	863
Summary	890

PRZEDMOWA

Powołana do życia ponad 20 lat temu i niedawno obchodząca swój jubileusz Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego postawiła sobie za cel gromadzenie i opracowanie, a następnie udostępnianie, różnorodnych świadectw niepodległościowej aktywności Polaków w XX wieku: dokumentów, publikacji, relacji, artefaktów. Wieloletnie aktywne działania na tym polu pozwoliły stworzyć m.in. bardzo obszerną kolekcję wydawnictw drugoobiegowych, w tym w szczególności prasy niezależnej związanej z opozycją z lat 1976-1990. Zbiór ten był na bieżąco opracowywany w sposób profesjonalny, a później udostępniany zainteresowanym w formie internetowej bazy danych. Właśnie ta ostatnia stała się podstawą publikacji tego tomu.

Jego przygotowanie do druku wymagało wiele żmudnej pracy i pochłonęło sporo czasu albowiem przed sporządzeniem ostatecznego wykazu tytułów należało najpierw możliwie najpełniej zweryfikować sposób funkcjonowania każdego z nich, ustalić skład redakcji, wydawców i wreszcie drukarzy. Tego nie da się zrobić, siedząc tylko za biurkiem. W związku z tym, mając też na uwadze obszerność zgromadzonego materiału, zdecydowaliśmy się najpierw opracować jego część dotyczącą Krakowa i Małopolski.

Inną trudność, z którą przyszło się zmierzyć trójce Autorów, stanowiły problemy natury metodycznej i metodologicznej. Badania nad prasą drugoobiegową zostały wprawdzie zainicjowane już jakiś czas temu, ale prowadzone są niezbyt intensywnie i brak w nich wspólnej koncepcji oraz właśnie podstawy metodologicznej. W wyniku wieloletnich prac zespołu Fundacji CDCN udało się wypracować własne założenia. Ich prezentację zamieszczoną w części wstępnej wolno uznać za samoistną wartość tej publikacji, niezależnie od pozostałej, klarownie uporządkowanej zawartości bibliograficznej.

Co wyróżnia naszą bibliografię spośród innych tego typu publikacji? Po raz pierwszy podjęto próbę „ujawnienia” twórców krakowskiej i małopolskiej prasy niezależnej: redaktorów, drukarzy i osoby wspomagające. Zdecydowano się również na nowatorskie ujęcie czasopism często zmieniających tytuł, łącząc je w większe inicjatywy wydawnicze, oraz druków, które ukazały się tylko w kilku numerach, dotychczas niejednokrotnie pomijanych w opracowaniach.

Warto dodać, że pojawiła się także druga okoliczność towarzysząca tej publikacji. W minionym roku obchodziliśmy czterdziestolecie ukazania się pierwszych tytułów krakowskiej prasy drugiego obiegu, dlatego też ten tom jest dedykowany z wyrazami szczególnej wdzięczności tym wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do jego powstania, a w szczególności uczestnikom drugiego obiegu wydawniczego. Ich wysiłki dostarczały kolejnych „porcji wolności” w trudnej rzeczywistości PRL.

Kraków, 15 sierpnia 2019 r.

Tomasz Gąsowski
Prezes Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego

WSTĘP

1. CENZURA ŹRÓDŁEM DRUGIEGO OBIEGU

Zjawisko drugiego obiegu wydawniczego, czyli wydawania wszelkich druków bez wiedzy i zgody struktur komunistycznego państwa, było obok organizowanych demonstracji bez wątpienia jednym z najbardziej widocznych świadectw oporu społeczeństwa polskiego wobec narzuconej po 1945 r. władzy, a po 1976 r. rozwijającej się opozycji antykomunistycznej.

System cenzury prewencyjnej, zorganizowanej według wzorców sowieckich, składał się z Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie oraz jego oddziałów wojewódzkich. Sieć cenzury obejmowała całość spraw związanych z rynkiem wydawniczym, bazą poligraficzną oraz dystrybucją publikacji, zapewniając komunistycznemu państwu pełny monopol w tych dziedzinach. Wszelkie próby jego naruszenia były bezwzględnie zwalczane.

Mimo istniejących ograniczeń i zakazów przez cały okres funkcjonowania PRL-u publikacjom oficjalnym towarzyszyły druki wydawane niezależnie od obowiązujących przepisów prawnych. Początkowo były to bezpośrednie kontynuacje publikacji konspiracyjnych z okresu drugiej wojny światowej, a następnie zbrojnej i politycznej opozycji. Po 1956 r. kolejne kryzysy gospodarcze spowodowały pojawienie się opozycji systemowej, która coraz mocniej zaznaczała swoją obecność poprzez druki nielegalne. Protesty studenckie w marcu 1968 r., wydarzenia grudniowe z 1970 r. oraz te z połowy lat 70. XX w. uzmysłowiły przedstawicielom opozycji demokratycznej, że ograniczone w swym zasięgu akcje ulotkowe czy rozklejanie odręcznie sporządzonych afiszy trzeba zastąpić regularnie wydawanymi poza cenzurą czasopismami i książkami. Pierwsze czasopisma miały charakter biuletynów i komunikatów. Choć najczęściej rozpowszechniano je w postaci kopiowanych maszynopisów, przełamywały istniejący monopol informacyjny, systematycznie rozszerzając zakres wolności wypowiedzi.

2. WYDAWNICTWA DRUGIEGO OBIEGU – ZAGADNIENIA TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE

Pojęcie drugiego obiegu nie doczekało się do dzisiaj jasnej definicji. W najszerszym znaczeniu oznacza **wszelkie formy wypowiedzi** (publikacje, nagrania, filmy i widowiska), **które ukazały się i wydarzyły bez wiedzy oraz zgody aparatu cenzury PRL**. W tym kontekście niezależny obieg wydawniczy zawiera publikacje wszystkich druków w sytuacji monopolu państwa komunistycznego, obejmującego także bazę poligraficzną i sieć dystrybucji bez względu na treść i odbiorców. Przegląd definicji drugiego obiegu został już wielokrotnie dokładnie omówiony w literaturze fachowej¹. Funkcjonuje zatem wiele określeń tego zjawiska, począwszy od tych odwołujących się do tradycji (*bibuła, publikacje podziemne, samizdat*), a kończąc na tych zawężających zasób do określonych zakresów tematycznych. W związku z tym w niezależnym ruchu wydawniczym możemy zasadniczo wyróżnić następujące obiegi informacji:

a) **polityczny**, obejmujący publikacje najczęściej rozumiane jako drugi obieg (druki o treści politycznej, historycznej, literackiej i społeczno-kulturalnej)²;

b) **związkowy**, zawierający publikacje ukazujące się po podpisaniu porozumień sierpniowych w 1980 r., obejmujące druki niezależnych związków zawodowych organizowanych przez pracowników (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”), studentów (Niezależne Zrzeszenie Studentów) i rolników (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność”, „Solidarność Wiejska”), które mimo prawnej rejestracji w latach 1980/1981 i 1989/1990 nagminnie łamały system prawny komunistycznego państwa i w związku z tym były poddawane szeregowi represji i szykan. Dotyczy to też instytucji legalnie działających w PRL, w tym Kościoła katolickiego, pod patronatem którego realizowano niektóre inicjatywy³ oraz ruchu harcerskiego;

c) **alternatywny**, zwany też często trzecim obiegiem, czyli publikacje kontestujące rzeczywistość komunistyczną, ale również opozycyjną, obejmujące wydawnictwa hippisowskie oraz tzw. ziny;

d) **religijny**, w którym można wyróżnić publikacje dotyczące religii buddyjskiej, Świadków Jehowy, ale też Kościoła katolickiego niesygnowane oficjalnie przez jego struktury;

e) **hobbistyczny** (np. literatura fantastyczna, tzw. „klubówki”);

f) **jarmarczny** (przepowiednie, wróżby, senniki);

g) **komercyjny** w znaczeniu druku reprintów z oficjalnych, cenzurowanych publikacji, wyczerpanych już na rynku księgarskim (dodruki popularnych bestsellerów i podręczników).

O ile obieg „polityczny” i „związkowy” jest już prawie rozeznany (brak jedynie bibliografii, która według jednej metody badawczej określiłaby jego rozmiary), o tyle pozostałe obiegi są właściwie nieznane, a obecnie także bardzo trudne do odnalezienia

¹ Z najnowszych publikacji wymienić można m.in.: K. Knoch, *Jak badać prasę drugiego obiegu?*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 1, s. 119-136; C. Kuta, *Nieczenzurowane. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie w latach 1976-1990*, Kraków 2019, s. 8-12.

² Por. *Katalog druków zwartych drugiego obiegu wydawniczego 1976-1990 ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, wstęp i oprac. J. Brzeski, A. Roliński, Kraków 2001, s. 6-7, *Bibliotheca Jagiellonica. Fontes et Studia*, t. 12.

³ Odrzucamy w tym miejscu inicjatywy wydawnicze Kościoła mające charakter duszpasterski (np. czasopisma parafialne, oazowe i formacyjne).

i uchwycenia. Obiegi „c-f” możemy łatwo rozpoznać z uwagi na zawartą treść, natomiast druki z obiegu „g” są często bardzo podobne do oryginałów (drukowane na zasadzie tzw. „dojść”, czyli powielane w oficjalnych drukarniach) i dopiero w porównaniu z tymi ostatnimi można dostrzec różnice techniczne: gorszą jakość okładki, oprawy lub druku. Określenie „komercyjny” należy tutaj rozumieć umownie, oznacza bowiem tylko pewien typ przedruków, ponieważ względy finansowe były bardzo ważne we wszystkich wymienionych powyżej obiegach.

Przedstawione kategorie druków publikowanych w ramach drugiego obiegu umożliwiają ujęcie zdecydowanej większości, jeśli nie całości, rodzajów publikacji ukazujących się poza kontrolą cenzury w latach 1976-1990. W dotychczasowych ustaleniach dominuje sprowadzanie wydawnictw drugiego obiegu do druków politycznych i związkowych, co ma swoje korzenie w definicjach formułowanych jeszcze w PRL⁴. Nie można odmówić tym kategoriom największego oddziaływania na procesy historyczne, społeczne i kulturowe. Cieszą się one zatem szczególnym zainteresowaniem wśród badaczy różnych dziedzin. Z drugiej strony definicje stawiające tego rodzaju ograniczenie „wielokrotnie nie przewidywały bogactwa motywacji wydawców, jak i ducha wytworzonych przez nich dzieł słowa drukowanego – i w końcu sposobu recepcji tych dzieł wśród rzeczywistych jego odbiorców”⁵. Chcąc jednak zbadać zjawisko całościowo, nie można zapominać o pozostałych typach, co jest wyjątkowo istotne z perspektywy wszelkiego rodzaju ujęć statystycznych.

Zarysowany podział został w znacznej mierze ustalony na podstawie analizy treści poszczególnych druków. Warto jednak zwrócić uwagę na przydatność perspektywy bibliotekoznawczej – będącej główną metodą przyjętą przez twórców przedkładanego tomu – ponieważ informacje znajdujące się w szczegółowym opisie bibliograficznym pozwalają umieścić dany druk w szerszym kontekście i niejednokrotnie rzucić nowe światło na dotychczasowe ustalenia.

3. STAN BADAŃ

W latach 70. i 80. XX w. ukazały się poza cenzurą setki książek, broszur i maszynopisów, wszelkiego rodzaju gazetek i czasopism, tysiące druków ulotnych oraz innych form przekazu informacji (plakatów, kalendarzy, nagrań, fotografii i niezależnej filatelistyki), tworząc nieznaną wcześniej sferę wolności i swobodnego przepływu informacji. Bogata działalność wydawnicza tamtego okresu wielokrotnie była opisywana w bibliografiach i katalogach bibliotecznych, jednak z racji utrudnionego dostępu do pełnego zasobu czasopism oraz istniejących odrębności metodologicznych w opisach wysiłki te nie przyniosły satysfakcjonujących rezultatów. W dalszym ciągu brak jest pełnej bibliografii tych druków. Wśród instytucji dotychczas zajmujących się drugim obiegiem obserwuje się nawet w ostatnich latach skłonność do zarzucania prac bibliograficznych w tym zakresie⁶, tymczasem rośnie zainteresowanie badaczy

⁴ Por. J. Gajewski [właśc. M. Jastrzębski], *Poza zasięgiem cenzury 1982-1986*, Kraków 1988, s. VII.

⁵ K. Bronowski, *Granice drugiego obiegu wydawniczego*, „Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych” 2005, nr 2, s. 7.

⁶ Biblioteka Narodowa zrezygnowała z prowadzenia prac bibliograficznych nad drugim obiegiem, skupiając się na opracowywaniu własnych zbiorów w ogólnym katalogu komputerowym. Wydaje się również, że Ośrodek Karta wstrzymał prace nad katalogiem swoich zbiorów na rzecz rozbudowy biblioteki cyfrowej. Na razie nic nie wiadomo o nowych inicjatywach tego typu w innych ośrodkach. Dominuje tendencja koncentrowania się nad własnymi zasobami oraz sposobami ich digitalizacji (np. K. Knoch, *op. cit.*, s. 126-128).

i pojawiają się coraz to nowe publikacje o charakterze monograficznym⁷. Niekiedy powstają one jednak w oderwaniu od bazy źródłowej, którą stanowią zbiory poszczególnych typów druków, a w związku z tym podawane w nich dane liczbowe są niedokładne⁸. Usystematyzowane uzupełnianie bazy bibliograficznej czasopism drugiego obiegu staje się zatem pilną koniecznością.

Niniejsza bibliografia, chociaż dostarcza wiedzę ograniczoną tylko do zjawisk wydawniczych dotyczących niezależnego czasopiśmiennictwa na obszarze Krakowa i Małopolski, równocześnie jest propozycją metodologiczną dla pozostałych typów badań bibliograficznych i bibliotekoznawczych; próbuje określić rozmiary produkcji w drugim co do wielkości ośrodku niezależnego ruchu wydawniczego⁹ i wyjaśnić zachodzące w nim zmiany.

Wciąż trudno jest oszacować łączną liczbę czasopism drugoobiegowych. Bibliografia Biblioteki Narodowej z lat 2001-2016 rejestruje co prawda 5957 tytułów, jednak przyjęte w niej kryteria układu nie są przekonujące¹⁰. Baza powstała przez mechaniczne połączenie dostępnych bibliografii, katalogów i spisów bez weryfikacji tytułów, niejednokrotnie z przepisaniem oczywistych błędów¹¹. Autorzy tej bibliografii założyli, że zmiana tytułu oznacza nowy tytuł. Co prawda w polu uwag podawana jest informacja o tytule poprzednim i następnym, jednak niezorientowany czytelnik może odebrać je jako nowe tytuły. W ten sposób te same czasopisma opisywane są kilka razy¹².

Bardziej właściwa wydaje się metoda liczenia tytułów traktowanych jako ciągłość inicjatyw, oznaczanych poprzez kontynuację numerów lub wydawcy działającego w określonych warunkach, np. strajku. Szansą na rozwiązanie zasygnalizowanych kwestii byłoby utworzenie centralnego katalogu wydawnictw drugiego obiegu. Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie, opracowujące zbiory drugiego obiegu Biblioteki Jagiellońskiej, jest przygotowane w sensie organizacyjnym do pokierowania realizacją tego pomysłu, zwłaszcza że pojawiły się już pierwsze efekty współpracy z innymi ośrodkami. W jej ramach kustosz Biblioteki Narodowej Pani Joanna Bachtin uzupełniła katalog zbiorów CDCN o opisy druków zwartych i ciągłych znajdujące się w BN. Ta ciekawa próba sprawiła, że we wspomnianej bazie znalazło się 4269 tytułów czasopism, w tym 3047 tytułów z BJ-CDCN i 3042 tytuły ze zbiorów BN. Jeżeliby połączyć uzyskane liczby z opublikowanym w 2006 r.

⁷ M.in.: J. Błażejowska, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976-1989/1990*, Warszawa 2010; *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, red. M. Marcinkiewicz, S. Ligarski, Szczecin 2010; P. Sowiński, *Zakazana książka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977-1989*, Warszawa 2011; K. Knoch, *Pisma liberalne drugiego obiegu w Polsce w latach 1979-1990*, Warszawa 2015; J. Olszkie, *Rewolucja powielaczy. Niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976-1989*, Warszawa 2015; C. Kuta, *op. cit.*

⁸ R. Wróblewski, *Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej z lat 1976-1990*, [w:] *Papierem w system...*, s. 159-161.

⁹ Krakowskie niezależne edytorstwo stanowiło ok. 10-12% ogólnej produkcji wydawniczej drugiego obiegu, zarówno druków zwartych, jak i ciągłych. Kolejnym mocnym ośrodkiem tego typu był Wrocław, w którym według badań S. Rudki z 2001 ukazały się m.in. 524 tytuły niezależnych czasopism (S. Rudka, *Poza cenzurą. Wrocławską prasą bezdebitową 1973-1989*, Wrocław 2001, s. 393, tab. 2).

¹⁰ *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976-1990*, pod red. S. Skwirowskiej, Warszawa 2001; *Czasopisma polskie niezależne 1976-1990*, [on-line:] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=22> – 15 XII 2018.

¹¹ Np. podany za CH/J poz. 553 tytuł „Ulotność” – czyli według niniejszej bibliografii: „Wolność” (zob. cz. I.3, poz. 458). Więcej przykładów tego typu zob. Aneks 3 (Tytuły odrzucone – Kraków).

¹² Krakowskie czasopismo młodzieżowe „ABC Młodych” (nr 1-12) pojawia się jeszcze jako „ABC” (nr 14-37/38) oraz „ABC Magazyn” (nr 39-41). Nie byłoby w tym nic wyjątkowego, gdyby nie fakt, że dane te są przyjmowane bezkrytycznie. Powyższa metodologia, sprowadzająca się do liczenia wariantów tytułów, wprowadza zamieszanie i fałszuje skalę zjawiska.

katalogiem czasopism drugoobiegowych zbiorów Ośrodka Karta¹³, który zawiera 3083 tytułów (przed weryfikacją), to szacunkowo można ocenić, że całość produkcji wydawniczej drugiego obiegu tego typu nie przekroczy 5000 tytułów. Wynika z tego, że trzy największe kolekcje drugiego obiegu w kraju (BJ-CDCN, BN i Karta) zawierają obecnie po ok. 3000 tytułów, z czego w tych dwóch ostatnich po niezbędnych weryfikacjach liczba ta ulegnie zmniejszeniu¹⁴.

Opisy krakowskich i małopolskich druków ciągłych drugiego obiegu są obecne we wszystkich opublikowanych do tej pory bibliografiach i katalogach wydawnictw niezależnych. Pojawiają się także w pierwszych spisach tych publikacji ogłaszanych systematycznie na łamach czasopism emigracyjnych i niezależnych w kraju¹⁵.

Gromadzenie publikacji drugiego obiegu podjęto w Bibliotece Jagiellońskiej równolegle z pojawieniem się pierwszych niezależnych czasopism i książek. Była to prawdopodobnie pierwsza próba oficjalnego włączenia tych wydawnictw do zbiorów publicznych. Druki te katalogowano, a karty umieszczano w ogólnie dostępnym katalogu kartkowym. Pomimo że, podobnie jak polskie druki emigracyjne, umieszczano je w osobnym magazynie, opatrywano adnotacją „Res” oraz ustalono specjalne zasady ich udostępniania (czytający podlegali osobnej ewidencji), to jednak czytelnicy mieli do nich dostęp. Przeciwno tym ograniczeniom protestował Studencki Komitet Solidarności (później NSZZ „Solidarność”), prowadząc tzw. „bitwę o Resy”. Po sierpniu 1980 r. władze uniwersyteckie złagodziły warunki udostępniania publikacji niezależnych przez włączenie ich do „druków rzadkich” (Rara)¹⁶.

Przez cały okres funkcjonowania drugiego obiegu kontynuowano w BJ gromadzenie wydawnictw niezależnych. Czyniła to dyrekcja z wicedyrektorem Andrzejem Lechowskim na czele i kierowniczkami oddziałów OGR i DŻS: Anną Pycową i Tereśką Smolarczykową oraz z uniwersytecką „Solidarnością” i Niezależnym Zrzeszeniem Studentów UJ. Stan wojenny nie przerwał tej działalności, a dyrekcja BJ wspierana była finansowo przez Tajną Komisję Zakładową NSZZ „Solidarność” UJ. Przygotowano nawet alternatywny zbiór z osobnym inwentarzem złożony z dubletów, na wypadek konfiskaty kolekcji przez Służbę Bezpieczeństwa.

Po 1989 r., w wyniku realizacji ministerialnego projektu, powstała komputerowa baza danych rejestrująca zbiory drugiego obiegu rozproszone w różnych jednostkach BJ i UJ. W 1998 r. opracowanie wydawnictw tego rodzaju przejęła powołana przez Rektora UJ, Prezydenta Miasta Krakowa i Wojewodę Krakowskiego Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, która przez regularną akcję „zbierania bibuły” kilkukrotnie pomnożyła liczbę niezależnych druków. Powstała w ten sposób

¹³ *Archiwum opozycji. Kolekcja „Solidarność – narodziny ruchu”. Czasopisma niezależne 1976-1990. Książki wydane poza cenzurą 1976-1990*, red. A. Iwaszkiewicz, Warszawa 2006. To jedyny katalog zbiorów Karty z podaną numeracją tytułów. Niestety także w nim czasopismo „ABC” zostało podane trzy razy.

¹⁴ Duże kolekcje wydawnictw drugiego obiegu znajdują się również poza granicami Polski. Z największych wymienić trzeba zbiory: Forschungsstelle Osteuropa w Bremie (ok. 2000 tytułów), Jacka Sygnarskiego (obecnie przechowywane w Bibliotece Kantonalnej i Uniwersyteckiej we Fryburgu, ok. 2900), Instytutu Hoovera w Stanfordzie (ok. 2000), Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (1351) i Open Society Archives w Budapeszcie (ok. 900).

¹⁵ M.in. *Potrzeba wolnego słowa*, „Kultura” 1982, nr 6(417), s. 75-80, oraz spisy publikacji niezależnych przygotowanych w opracowaniu W. Chojnackiego na łamach paryskiej „Kultury” i „Zeszytów Historycznych” – zob. Wykaz skrótów bibliograficznych (IL 2-7).

¹⁶ Szerzej zob.: A. Roliński, *Cenzura i „resy”, [w:] „Solidarność”. Kruszenie muru. Katalog wystawy*, pod red. T. Gąsowskiego, A. Rolińskiego i W.W. Wiśniewskiego, Kraków 2000, s. 137-156; J. Brzeski, *Drugi obieg wydawniczy w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, [w:] *Drugi obieg wydawniczy w Polsce 1976-1990. Wystawa w Bibliotece Narodowej im. Małwydasy w Wilnie*, Kraków-Wilno 1994, s. 31-45.

olbrzymia kolekcja, jedna z największych tego typu, która stała się podstawą opracowania niniejszej bibliografii.

Pierwsze próby rejestracji krakowskich druków drugiego obiegu podjął pochodzący z Krakowa bibliograf niezależnego edytorstwa Wojciech W. Wiśniewski, publikujący w stanie wojennym pod pseudonimem Witold Pilecki. Jeszcze w 1981 r. na łamach „Wiadomości Krakowskich” opublikował on pierwszy artykuł, w którym opisał kilkanaście druków zwartych i cztery czasopisma¹⁷. W stanie wojennym na bieżąco rejestrował rosnącą lawinowo niezależną produkcję, ogłaszając częściowe wyniki swoich ustaleń na łamach „Serwisu Informacyjnego RKS” i „Polityki Polskiej”¹⁸. Ukoronowaniem jego prac jest bibliografia drugoobiegowych druków zwartych przygotowana na Międzynarodowe Targi Książki we Frankfurcie nad Menem w 1987 r.¹⁹ Niestety nie opublikował zebranych przez siebie materiałów dotyczących druków ciągłych. Dopiero w 1991 r. ukazała się przygotowana we współpracy z Adamem Rolińskim bibliografia krakowskich i małopolskich druków ciągłych z lat 1981-1990²⁰. Jednak z powodu krótkiego terminu przeznaczanego na jej opracowanie ukazała się ona w formie skróconych opisów bibliograficznych i ogłoszona jako wydanie sondażowe. Zawierała opisy 383 czasopism z Krakowa oraz 133 z Małopolski²¹.

W 1988 r. opublikowano bibliografię drugiego obiegu wydawniczego przygotowaną przez Władysława Chojnackiego, używającego pseudonimu Józefa Kamińska²². W części dotyczącej czasopism znalazły się opisy ponad 1400 wydawnictw ciągłych, które ukazały się od 13 grudnia 1981 do 1986 r., w tym ok. 160 tytułów z Krakowa i 16 z Małopolski. Wcześniej spisy tych druków badacz ten publikował na łamach paryskiej „Kultury” i „Zeszytów Historycznych”. Drugi tom tej bibliografii, obejmujący lata 1986-1987, w opracowaniu Wojciecha Chojnackiego i Marka Jastrzębskiego został wydany w 1993 r. i zawierał 628 tytułów czasopism, w tym 69 z Krakowa i 8 z Małopolski²³.

Bardzo ważne działania w opracowywaniu drugiego obiegu wydawniczego podjęła po 1989 r. Biblioteka Narodowa. Ich efektem była wspomniana już bibliografia wydawnictw ciągłych drugiego obiegu²⁴ oraz prowadzona później baza internetowa,

¹⁷ W.W. Wiśniewski, *Z drugiej strony fasady*, „Wiadomości Krakowskie” 1981, nr 12, s. 9-10.

¹⁸ W. Pilecki [W.W. Wiśniewski], *O prasie podziemnej w Krakowie*, „Serwis Informacyjny RKW” 1983, nr 56, s. 6-7; idem, *W sprawie początków prasy w Krakowie*, „Serwis Informacyjny RKS” 1983, nr 71, s. 11-12; idem, *Bibliografia*, „Polityka Polska” 1983, nr 2/3, s. 97-103; idem, *Bibliografia. Konspiracyjne wydawnictwa zwarte z drugiej części zawieszonego stanu wojennego (1.04-22.07.1983)*, „Polityka Polska” 1984, nr 4, s. 86-99; idem, *Bibliografia. Okres amnestyjny 23.VII.1983 – 31.XII.1983*, „Polityka Polska” 1984, nr 5, s. 46-56; idem, *Obozowa i więzienna twórczość*, „Solidarność. Biuletyn informacyjny” (Paryż) 1983, nr 59, s. 10-12; idem, *Niezauważona rocznica. Czterdziestolecie prasy konspiracyjnej w PRL*, „Bez Dekretu” 1985, nr 3, s. 35-39.

¹⁹ W. Pilecki [W.W. Wiśniewski], *Bibliografia „drugiego obiegu”, cz. 3: Materiały do bibliografii publikacji wydanych po 13 grudnia 1981. 3200 pozycji. Zeszyt próbny (Skrócony). Opracowanie przygotowane na 39 Międzynarodowe Targi Książki we Frankfurcie – październik 1987*, Kraków 1987 [właśc. 1989].

²⁰ W.W. Wiśniewski, A. Roliński, *Bibliografia prasy „Drugiego obiegu” wyd. w Krakowie i Regionie Małopolska w okresie od 13.XII.1981 do 31.XII.1990*, [w:] C. Brzoza, W. Bukowski, A. Roliński, Z. Solak, W. Wiśniewski, *Solidarność Małopolska w podziemiu*, Kraków 1991, s. 225-303.

²¹ W bibliografii jako datę końcową opisywanego zjawiska przyjęto koniec roku 1990. Uwzględniono także rejestrowane już oficjalnie „solidarnościowe” gazety i czasopisma (np. „Czas Krakowski”, „Depesza”, „Gazeta w Krakowie” oraz tygodnik „Małopolska”).

²² J. Kamińska [W. Chojnacki], *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce 13 XII 1981 – VI 1986*, Paryż 1988.

²³ W. Chojnacki, M. Jastrzębski, *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce 1 I 1986 – 31 XII 1987*, t. 2, Warszawa [1993].

²⁴ *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976-1990* (zawiera 345 tytułów z Krakowa).

która miała być podstawą przygotowywanego drugiego tomu²⁵. Zawiera ona 544 tytuły z Krakowa i 96 z Małopolski. Bibliografie te stanowią jedyną tego typu próbę kompleksowego opracowania czasopism drugoobiegowych z terenu całej Polski. Inne bibliografie obejmują ten problem tylko fragmentarycznie.

Spośród pozostałych bibliografii zawierających informacje o czasopismach krakowskich i małopolskich należy wyróżnić tę przygotowaną przez Adama Konderaka, obejmującą czasopisma drugiego obiegu wydane do 13 grudnia 1981 r. (dwa wyd.: 1993 i 1998). W drugim wydaniu odnotowującym 1406 opisów czasopism niezależnych znajduje się 135 czasopism z Krakowa i 18 z Małopolski. Dla uzyskania pełnego obrazu dostępnych bibliografii dodać trzeba tę rejestrującą prasę chłopską autorstwa Andrzeja Kaczorowskiego²⁶ (5 tytułów z Krakowa i Małopolski) oraz bibliografię (zwaną katalogiem) prasy alternatywnej opracowaną pod redakcją Włodzimierza Chorążkiego²⁷.

Drugim najważniejszym źródłem wiedzy o wydawnictwach drugiego obiegu są katalogi największych znanych kolekcji. Obok wspomnianych już dwóch największych: BN i BJ-CDCN, bardzo ważne są także zbiory warszawskiego Ośrodka Karta²⁸. Wszystkie z nich mają dostępną wersję elektroniczną. Dostępne są także katalogi innych poważnych zbiorów w kraju i zagranicą, by wymienić wspomniane już największe: Forschungsstelle Osteuropa w Bremie, Instytutu Hoovera w Stanfordzie, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku i Open Society Archives w Budapeszcie.

Jednym z ostatnich osiągnięć bibliotekoznawczych w kraju jest solidnie opracowany katalog zbiorów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przygotowany przez Annę i Mirosława Supruniuków²⁹. Uwagę zwraca też specyficznie zredagowany katalog zbiorów prasy NSZZ „Solidarność” Regionu Mazowsze, który znalazł się w Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego³⁰.

Bardzo oczekiwany jest internetowy katalog zbiorów czasopism drugiego obiegu opracowywany przez Krzysztofa Bronowskiego z Łodzi, który posiada bogatą kolekcję publikacji bez cenzury, w tym ok. 2700 tytułów wydawnictw ciągłych³¹.

Spośród opracowań uwagę należy zwrócić na dwie pozycje: Pawła Naleźniaka i Cecylii Kuty. Pierwsza to niepublikowana praca doktorska poświęcona prasie zakładowej NSZZ „Solidarność” w Krakowie, zawierająca szczegółowy opis 106 tytułów³². Druga natomiast to wydana w bieżącym roku monografia poświęcona drugiemu obiegowi wydawniczemu w Krakowie³³. Autorzy tych prac skupili się jednak na

²⁵ *Czasopisma polskie niezależne 1976-1990*, [on-line:] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=22-15X2018>.

²⁶ A. Kaczorowski, *Bibliografia prasy chłopskiej drugiego obiegu 1977-1989*, „Pamiętnik Instytutu Macieja Rataja” 1994, z. 1, s. 55-65.

²⁷ *Katalog polskiej prasy alternatywnej (trzecioobiegowej) 1990-1995*, [oprac. W. Chorążki z zesp. w składzie P. Płaneta et. al.], Kraków 1996.

²⁸ Zob. *Archiwum opozycji...*

²⁹ A. Supruniuk, M. Supruniuk, *Drugi obieg wydawniczy (1974) 1976-1990 w zasobie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, t. 2: *Czasopisma*, Warszawa 2015.

³⁰ M. Adamczyk, J. Gmitruk, *Polska prasa niezależna (1976-1990). Bibliografia. Katalog*, Kielce-Warszawa 2008. Niektóre tytuły opisane są wielokrotnie (np. czasopismo „Dzień” aż w 15 miejscach).

³¹ Krzysztof Bronowski z powodu trudności w zdefiniowaniu tytułów woli raczej podawać liczbę numerów czasopism, których posiada ok. 25 000-28 000, w tym ok. 2350 numerów prasy łódzkiej (rozm. tel. 16 VII 2019).

³² P. Naleźniak, *Prasa zakładowa drugiego obiegu w Krakowie w okresie od 13 XII 1981 do 31 XII 1988 r.*, Kraków 2006.

³³ C. Kuta, *op. cit.*

wybranym fragmencie zagadnienia: prasie zakładowej lub czasopismach o trwałości mierzonej liczbą wydanych numerów powyżej 10³⁴.

4. PRZEDMIOT I ZAKRES BIBLIOGRAFII

W przedkładanej bibliografii zestawiono druki (wydawnictwa) ciągłe drugiego obiegu publikowane w Krakowie i Małopolsce w latach 1976-1990 poza zasięgiem komunistycznej cenzury. Zbiera ona informacje o 757 takich tytułach. Do wydawnictw ciągłych³⁵ zostały zaliczone wszystkie czasopisma, biuletyny, serwisy, komunikaty (także strajkowe) i jednodniówki spełniające następujące kryteria:

- brzmienie tytułu wskazującego na intencję wydawania ciągłego (jeżeli nie ma tytułu oryginalnego, to brany jest pod uwagę tytuł z użyciem intencjonalnych słów: gazeta, biuletyn, serwis lub komunikat³⁶),

- oznaczenie ciągłości w postaci numeracji lub datowania (mimo zmiany tytułu lub wydawcy).

Szczególną trudność sprawiają komunikaty, które często nawet numerowane należą do druków ulotnych. Większość z nich swój żywot kończyła na pierwszym lub zaledwie kilku numerach, jednak niektóre z nich osiągnęły ponad 200 numerów (np. „Komunikat SI MKZ” w Krakowie, zob. I.1, poz. 84 lub „Komunikat SI KZ NSZZ „S” NZPS Podhale”, zob. II.2, poz. 22).

Przystępując do opracowania bibliografii, należało określić ramy czasowe i terytorialne opisywanego zjawiska. Za cezurę początkową uznano drugą połowę lat 70. XX w., czyli pojawienie się w Krakowie niezależnych druków ciągłych, a granicę końcową stanowi zniesienie cenzury w kwietniu-maju 1990 r. Można powiedzieć, że symbolicznie przedział ten dodatkowo wyznaczają umieszczone w tytule niniejszego tomu dwa czasopisma: „Indeks” z października 1977 r., w którym po raz pierwszy jako miejsce wydania występuje stolica Małopolski (obok Łodzi i Warszawy, gdzie drukowano pierwsze numery), oraz „Hutnik” osiągający jeden z najwyższych nakładów – do 20 000 egzemplarzy. O ile określenie definicji druków krakowskich nie budzi większych wątpliwości (decydujące znaczenie ma w tej kwestii siedziba redakcji), o tyle te z terenu Małopolski wymagają wyjaśnienia, bowiem granice tego obszaru znacznie zmieniały się na przestrzeni dziejów. W związku z tym, że najwięcej tytułów związanych jest z działalnością NSZZ „Solidarność” (42,5%) przyjęto zatem na potrzeby niniejszej bibliografii zasięg terytorialny Regionu Małopolska, który prawie dokładnie pokrył się z obszarem województwa krakowskiego sprzed podziału administracyjnego w 1976 r. Ustaloną w Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” przynależność terytorialną do Regionu Małopolska skomplikował fakt, że jesienią 1980 r. do krakowskiego MKZ spontanicznie zgłosiły się w celu rejestracji komisje z różnych miejscowości, należących do innych ówczesnych województw: bielskiego (Andrychów, Kęty, Oświęcim, Sucha Beskidzka, Wadowice, Żywiec), krośnieńskiego (Jasło) i katowickiego (Trzebinia). W wyniku gorących sporów i dyskusji do Regionu Małopolska przyłączyły się ostatecznie Jasło oraz częściowo Oświęcim i Trzebinia.

³⁴ Według obliczeń 74% czasopism z Krakowa i Małopolski ukazało się w liczbie do 10 numerów, zob. punkt 6 wstępu.

³⁵ Rozumianych jako „samoistna publikacja wydawnicza, periodyczna, o nieprzewidzianym z góry zakończeniu (gazeta, czasopismo); ukazuje się w określonych lub nieokreślonych odstępach czasu, częściami o wspólnym tytule, oznaczonymi numerycznie lub chronologicznie (zeszyt, tom)” (*Encyklopedia PWN*, [on-line:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wydawnictwo-ciagle;3998728.html> – 15 XII 2018).

³⁶ Z tego powodu odrzucono m.in. strajkowy druk zaczynający się od słowa *Uchwała*, uznając tę publikację za druk ulotny.

W odpowiedzi na kłamliwą propagandę i agresywną cenzurę komunistyczną PRL wiele środowisk, zróżnicowanych pod względem ideologicznym i społecznym, przystąpiło do wydawania niezależnych druków, poza zasięgiem aparatu kontroli. Stały się one częścią drugiego obiegu istniejącego w latach 1976-1990, którego imponujący rozwój przypadł na lata 80. XX wieku.

Niniejsza książka jest pierwszą całościową bibliografią prasy drugiego obiegu w Krakowie i Małopolsce. Stanowi efekt wieloletnich prac Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie związanych z pozyskiwaniem i opracowywaniem niezależnych druków. Zawiera opisy ponad 750 krakowskich i małopolskich tytułów czasopism, gazet, serwisów, biuletynów i komunikatów publikowanych przez różne, rozwijające się żywiołowo struktury opozycji antykomunistycznej – od Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” i związanych z nim organizacji, przez formacje studenckie i młodzieżowe, takie jak Niezależne Zrzeszenie Studentów i Federacja Młodzieży Walczącej, po powstające nowe partie polityczne (Konfederacja Polski Niepodległej i Polska Partia Niepodległościowa), a także inne niezależne środowiska.

Co wyróżnia bibliografię *Od Indeksu do Hutnika* spośród innych dostępnych publikacji tego typu? Jest jedną z pierwszych pełnych bibliografii regionalnych dotyczących czasopism drugiego obiegu. Po raz pierwszy podjęto w niej próbę ujawnienia nazwisk twórców krakowskiej i małopolskiej prasy niezależnej: redaktorów, drukarzy i osób wspomagających. Ponadto starano się odtworzyć miejsca druku i wydania poszczególnych tytułów. Zdecydowano się również na nowatorskie ujęcie czasopism często zmieniających tytuł, łącząc je w większe inicjatywy wydawnicze, oraz druków, które ukazały się tylko w kilku numerach, dotychczas niejednokrotnie pomijanych w opracowaniach.

Dlaczego Kraków? To miasto uniwersyteckie z bogatą tradycją intelektualną, a zarazem centrum peerelowskiego hutnictwa, wyróżniało się wśród innych miast także mnogością prasy drugiego obiegu, co uczyniło z niego drugi w Polsce – po Warszawie – ośrodek niezależnego edytorstwa.

Partner projektu:

